

ANALYSE

De energieke samenleving #mijneenergie2050

Analyse van de online bijdragen aan
de Energiedialoog

EMMA analyse

De energieke samenleving
#mijnenergie2050

Analyse van de online bijdragen aan de Energiedialoog

November 2016

EMMA | Experts in Media en Maatschappij

Dr. Ton Baetens, Miranda Pieron, MSc, Kevin Willemsen, MSc

Met bijdragen van Motivaction

Jasper Visscher, MSc, Monte Königs, MSc

Inhoudsopgave

Inleiding	4
Thema 1: Het brede verhaal rond de energietransitie	7
Thema 2: Inhoudelijke invulling van de energietransitie	11
Thema 3: Financiering van de energietransitie	16
Thema 4: Verantwoordelijkheden van verschillende partijen	20
Synthese	26
Bijlage 1: Methodologische verantwoording	29
Bijlage 2: Relevante literatuur	33

Inleiding

Welke keuzes moeten er gemaakt worden om voor 2050 te komen tot een duurzame energievoorziening? Deze vraag stelde het Ministerie van Economische Zaken centraal in een maatschappelijke dialoog, waarbij iedereen kon meepraten. Online, via MijnEnergie2050.nl, op sociale media en binnen de Motivaction Research Community, van 7 april tot en met 4 juli 2016. En in offline discussies, tijdens 130 bijeenkomsten in het hele land, georganiseerd door ruim 70 partijen. Dit rapport beschrijft de inhoudelijke opbrengsten van de *online* dialoog.

De context: Energietransitie richting 2050

Het aandeel duurzaam opgewekte energie bedraagt op dit moment rond de 6%. Tot 2023 loopt dit aandeel volgens de gemaakte afspraken in het Energieakkoord op tot 16%. Om het aandeel na 2023 verder te vergroten en te komen tot een CO₂-arme energievoorziening, moeten nog grote stappen gezet worden. Het doel van de Energiedialoog was om te ondersteunen in het beantwoorden van een belangrijke vraag:

Hoe komen we tot een CO₂-arme energievoorziening in 2050? En wie kan daar wat aan bijdragen? Onder andere als het gaat om het delen van informatie, vergroten van bewustwording, meedenken en meedoen? Een open debat over de keuzes voor de toekomst. Met als *grand narrative* hoe wij allemaal kunnen bijdragen aan waar wij onze energie vandaan halen en hoe wij onze energie gebruiken: thuis, op het werk, in de industrie, in het bedrijf, bij de sportclub, in de klas.

Deelnemers

Een online dialoog die voor iedereen toegankelijk is, levert belangrijke kwalitatieve kennis op. De deelnemers aan een dialoog bieden namelijk inzicht in hun meningen, opvattingen en ideeën. Aan de hand van alle bijdragen zijn verschillende *verhalen* te construeren. De opbrengsten van een dialoog (iedereen mag mee doen, maar – uiteraard – doet niet iedereen mee) leveren nooit een generaliseerbaar beeld op. Niet iedereen voelt immers de noodzaak om zijn of haar mening en/of kennis (via een online platform) te delen. Daar staat tegenover dat deze kwalitatieve opbrengsten de grote diversiteit weerspiegelen van de subjectieve opvattingen en meningen die in Nederland rond energie en energietransitie leven. En, juist door de diepte en reikwijdte van deze kwalitatieve antwoorden, bieden de opbrengsten van de Energiedialoog een rijk, geschakeerd en valide beeld van de belangrijkste *topics* rond de Energietransitie.

Op basis van de inhoudsanalyse, kunnen we onderscheid maken tussen bijdragen door:

- + Mensen die zeer betrokken (*lijken te zijn*) bij (bepaalde delen van) de energietransitie en/of er *professioneel* mee bezig zijn. Dat valt niet alleen op te maken uit het *veelvuldig* gebruik van en verwijzen naar feitenmateriaal, *inclusief taalgebruik*, maar ook uit de professionele aard van de e-mailextensies. Deze groep heeft zich voornamelijk geuit op de dialoogpagina's van www.mijnenergie2050.nl, maar ook op Twitter (veelal in reactie op actualiteiten of offline bijeenkomsten).
- + Deelnemers die (naar het lijkt) *minder vanuit inhoudelijke kennis*, maar vaak langs ethische of morele lijnen betrokkenheid tonen bij de thematiek of de rol van de overheid, en om die redenen een idee hebben ingediend voor een duurzame(re) energiesector (Facebook en Twitter, sporadisch via de website).
- + De Motivaction Research community: Een apart cohort van *honderd deelnemers* (zodanig geselecteerd dat zij de diversiteit van duurzaamheidsprofielen binnen Nederland vertegenwoordigen) die binnen een online research community hebben deelgenomen aan verschillende opeenvolgende opdrachten (bestaande uit vragen en discussies) in het kader van de toekomstige energievoorziening. De kwalitatieve resultaten uit deze community zijn aangevuld met voor heel Nederland representatieve inzichten uit de Motivaction Omnibus en door hen eerder uitgevoerd kwantitatief onderzoek onder de Nederlandse bevolking (zie referenties).

Opbrengsten

De online Energiedialoog heeft, dankzij de brede aanpak, goede en bruikbare resultaten opgeleverd. In totaal hebben de online activiteiten geleid tot de volgende opbrengsten:

- + 384 bijdragen op de 'wat vind jij' pagina van de website Mijneenergie2050.nl
- + 6 verslagen en een eindrapportage van activiteiten binnen de Motivaction Research Community (kwalitatief) en Omnibus (kwantitatief)
- + 8.407 berichten via Twitter en Facebook
- + 97 uploads (manifesten, rapporten, artikelen, etc.) van bezoekers op de site, soms bestaande uit meerdere documenten

Het bereik van deze dialoog is natuurlijk vele malen groter dan het aantal actieve bijdragen. Uit bezoekcijfers van de site valt op te maken dat er tijdens de dialoogperiode zo'n tienduizend unieke bezoekers de moeite genomen hebben om op site mee te lezen, waarvan meer dan de helft meer dan eens terugkeerde naar de site.

Opvallend is dat de deelnemers de dialoog vooral benut hebben om dat wat zij zelf *echt* interessant vinden, te delen en te agenderen. Dat blijkt uit de analyse van de bijdragen, die zowel een kwantitatieve als kwalitatieve component kent. De kwantitatieve component bestaat uit een telling van meest voorkomende woordcombinaties in de dialoogbijdragen. Deze zijn gebruikt, aangevuld met de resultaten van de kwalitatieve component, om de belangrijkste thema's in kaart te brengen en te interpreteren.

Alhoewel de dialoog is gestart vanuit de vier thema's uit het Energierapport (Warmte, Kracht & Licht, Vervoer, Industrie) en met de focus op de periode tussen 2023 en 2050, zien we dat de deelnemers vooral ook andere, eigen punten naar voren hebben gebracht. Die in veel gevallen niet specifiek tijds- of themagebonden zijn, maar gaan over de 'gewenste toekomst' in het algemeen. Daarom hebben we bij de presentatie van deze analyse, vier andere thema's centraal gesteld die centraal staan in de gedeelde verhalen, te weten:

- + Thema 1: Het brede verhaal rond de energietransitie
- + Thema 2: Inhoudelijke invulling van de energietransitie
- + Thema 3: Financiering van de energietransitie
- + Thema 4: Verantwoordelijkheden van verschillende partijen

In de volgende hoofdstukken vatten we de opbrengsten binnen de vier thema's samen.

Homepage van www.mijnenergie2050.nl

Thema 1

Het brede verhaal rond de energietransitie

Het hoe, wat en wanneer van de energietransitie zelf is uiteraard een belangrijk onderwerp van gesprek. Het gaat dan om de *noodzaak* om tot een duurzame energievoorziening te komen en om de CO₂-uitstoot steeds verder terug te dringen. Ook de benodigde maatregelen en het *tempo* van de energietransitie vormen een belangrijke inhoudelijke lijn die in de discussie naar voren komt. Wat we daarnaast zien, is de grote wens tot een inspirerend verbindend verhaal voor de langere termijn, dat een kapstok biedt voor individuele en

Urgentie: Er moet nog veel gebeuren

Over het algemeen wordt de noodzaak tot een overstap naar een (veel) meer duurzame energievoorziening onderstreept door de deelnemers aan de online dialoog. Een aantal deelnemers aan de discussie geeft aan dat er nog flink wat gebeuren moet, bijvoorbeeld: *'Helaas doen we pas 5% duurzaam en moet er nog 20x zoveel bijgebouwd worden als wat we nu hebben staan.'* Er wordt door hen getwijfeld of we, met wat er nu gebeurt aan initiatieven met zonne- en windenergie, *'voldoende meters kunnen maken'*. Verschillende deelnemers zijn dan ook overtuigd van de noodzaak om zo snel mogelijk over te stappen op duurzame energie: *'(...) het gaat er niet om waar de zonnepanelen en windmolens moeten komen. Ze moeten er supersnel komen. Nog geen 5 procent (2010) van de totale energiemix is duurzaam - dat is echt heel, heel erg weinig. (...) Volgens mij gaan we met deze stroperige planning niet energie-neutraal zijn in 2050 en dat is echt nodig als we willen dat er hier over 35 jaar ook nog mensen normaal kunnen leven. Hebben politici geen kinderen?'* Maar wil de transitie slagen, dan is enige strengheid ook geboden, zo betoogt een aantal deelnemers: *'Per direct lijkt me belangrijk dat de overheid nee zegt tegen tijdelijke oplossingen [waarbij we voor] kortetermijn geld kiezen i.p.v. langetermijn belang.'* Ook de andere kant van de medaille zien we terug in de dialoog. Tegelijkertijd is een aantal andere dialoogdeelnemers namelijk van mening dat te snel overstappen op alternatieven naast fossiele brandstof niet genoeg oplevert. Zij vinden juist dat het best wat langzamer kan. Bijvoorbeeld: *'De technologie om zonder fossiele brandstoffen te overleven bestaat nog niet. Zon, wind en biomassa leveren veel te weinig energie. Research is geboden. Ook naar synthetische motorbrandstoffen en opslagsystemen. Gelukkig is er nog voor minstens een paar eeuwen fossiele energie. Er is geen noodzaak voor snelle actie.'*

Uit de Motivaction Research Community (panel van 100 diverse deelnemers):

- + Deelnemers maken duurzame keuzes in veel gevallen niet uit een pure duurzaamheids-overtuiging, maar vanuit een gevoel van sociale verplichting of de kans op financieel voordeel, verhoogde status, meer comfort of meer onafhankelijkheid. (Dat geldt voor de meeste Nederlanders - zie ook eerder rapport "Vijf tinten groen" – Motivaction, 2015)
- + De belevingswereld van deelnemers over duurzaamheid is zeer lokaal en kleinschalig georiënteerd (Dat geldt voor de meeste Nederlanders - zie ook "Vijf tinten groen" – Motivaction, 2015).
- + De groep is verdeeld als het gaat over de mate waarin duurzaam gedrag in het algemeen noodzakelijk is, en ook de mate waarin men gemotiveerd is zelf een persoonlijk steentje bij te dragen varieert. (Zie ook paper "Burgers komen in beweging voor energie" – Motivaction, 2015)

- + Het brede draagvlak voor duurzame energie wordt ondersteund onder de voorwaarde dat de waarden *veiligheid, ecologie, betaalbaarheid, beschikbaarheid en beperking van hinder* gewaarborgd worden.

Verbinding door een inspirerend toekomstverhaal

In de bijdragen zien we dat veel deelnemers van mening zijn dat de oplossing naar een toekomstige duurzame energievoorziening op zowel kleinere als grotere schaal moet worden gezocht in de periode tot aan 2050. Waarbij vele partijen en initiatieven een steentje bijdragen aan één 'energieverhaal'. Dat zien we in een aantal gevallen terug in expliciete vragen, zoals: *'Zou de overheid niet aan een collectieve campagne of 'Energieverhaal' moeten werken?'*. En ook ter illustratie het volgende idee: *'Verkoop het als een merk, zoals de "Energiewende" in Duitsland, of zoals Kopenhagen zich profileert als "eerste CO₂ neutrale hoofdstad ter wereld in 2025". Iets waar je als Nederlander zelfs met enige trots aan zou willen bijdragen.'* Verschillende deelnemers geven te kennen dat zij denken dat gezamenlijke doelen (genoemd als 'ambities', 'verhaal', of 'merk') kunnen helpen om vanuit verschillende kanten steentjes bij te dragen aan een duurzame energievoorziening. Dat zou onder andere bouwondernemingen kunnen helpen hun verantwoordelijkheid te nemen: *'waarom worden er [met de kennis die we hebben] nog nieuwbouwhuizen gebouwd zonder zonnepanelen of zonnepannen (...)?'*. En zou de gewone burger ook sneller aansluiten bij een coöperatie als zij inzicht heeft in zowel de individuele als collectieve voordelen van zo'n samenwerking. Bijvoorbeeld: *'In de dagelijks praktijk van een Energiecoöperatie merk ik hoe moeilijk je je doelgroep (de 80-90% die minder geïnteresseerd is) bereikt. De overheid zou meer [...] moeten bedenken en communiceren.'* Uitspraken die aansluiten bij het eerdergenoemde idee dat een grand narrative voor de periode tot aan 2050 kan helpen richting verdere verduurzaming in de toekomst, en die laten zien dat het bestaan van zo'n gezamenlijk verbindend verhaal hen (nog) niet bekend is.

Uit de Motivaction Research Community (panel van 100 diverse deelnemers):

- + Deelnemers maken duurzame keuzes in veel gevallen niet uit een pure duurzaamheids-overtuiging, maar vanuit een gevoel van sociale verplichting of de kans op financieel voordeel, verhoogde status, meer comfort of meer onafhankelijkheid. (Dat geldt voor de meeste Nederlanders - zie ook eerder rapport "Vijf tinten groen" – Motivaction, 2015)

Binnen de Research Community zien we dat – alhoewel de energiethematiek voor veel mensen een 'ver van het bed show' is – men op verschillende manieren geraakt kan worden als het gaat om onderwerpen gerelateerd aan de energietransitie. Na voorleggen van verschillende typen nieuwsberichten aan de community leren we bijvoorbeeld dat:

- + Berichten over een globale context met abstracte begrippen inspireren: vooral visies op de toekomst en aanspraak op moreel besef om het 'goede' voor de hele mensheid te doen. Deze berichten zetten aan het denken maar hebben weinig tot geen invloed op gedrag.
- + Berichten over mogelijke oplossingen en gevaren rondom duurzaamheid laten een diepe indruk achter. Deze berichten vergroten een gevoel van urgentie en draagvlak echter zullen niet direct aanzetten tot persoonlijk handelen.
- + Berichten die praktisch zijn ingestoken, inspelen op de persoonlijke situatie en concrete begrippen gebruiken, hebben het meeste invloed op gedragsverandering. Bijvoorbeeld berichten over maatregelen die iedereen gemakkelijk kan toepassen en berichten die gemak benadrukken, persoonlijk voordeel uiteenzetten, persoonlijke gevaren schetsen en een nieuwe norm stellen.
- + Er is een grote behoefte binnen de groep aan optimistische berichtgeving waarin op een positieve toon concrete en makkelijk voor te stellen mogelijkheden, oplossingen en voorbeelden worden gegeven. Men toonde een allergische houding op belerende tonen, waarschuwende berichten en berichten zonder handelingsperspectief.

Thema 2

Inhoudelijke invulling van de energietransitie

Inhoudelijk zien we binnen de dialoog verschillende hoofdlijnen als het gaat om de invulling van de energietransitie tot aan 2050: de *zoektocht* naar duurzame energiebronnen, manieren om energie te besparen, manieren om de CO₂-uitstoot verder terug te dringen, en *consequenties* voor het energienet en energieopslag. We zien in de discussie veel voor- en nadelen genoemd worden van verschillende *concrete* mogelijkheden om de energietransitie vorm te geven. Van technische oplossingen tot sociale innovaties.

De kracht van wind en zon

Gebruikmaking van wind- en zonne-energie is voor veel deelnemers een logische manier om duurzame energie op te wekken. Voorbeelden op dit vlak worden dan ook vaak aangehaald, bijvoorbeeld: *'Ik heb (...) al sinds 2001 zonnepanelen. Een betere wereld voor onze kleinkinderen, als je het daar niet voor doet dan weet ik het ook niet meer.'* En: *'Vooral wind op zee zal de komende decennia een forse bijdrage moeten leveren aan de energie doelstellingen waaraan Nederland zich heeft verbonden.'* Een goede ruimtelijke inpassing is daarbij van belang, zo laat een aantal dialoogdeelnemers weten. Ter illustratie: *'Plan dus die windenergiecentrales in zee, uit het zicht, op strategische locaties gelegen nabij de vraag naar energie.'* Juist de combinatie van beiden zou volgens een aantal deelnemers de sleutel zijn tot succes. Bijvoorbeeld: *'[duurzame energie afkomstig van] wind (...) [moet] alleen nodig zijn in de periodes dat de zon te weinig elektriciteit oplevert en wij de warmte uit een centrale niet nuttig kunnen aanwenden.'*

Maar ook overlast...

Ook overlast door, of (zorg over) schadelijke gevolgen van, met name windenergie is een centraal subthema. Of het nu om ruimtelijke impact gaat, horizonvervuiling, inpassing, dan wel het schadelijke laagfrequente geluid dat windmolens zouden genereren; daar waar windenergie als duurzame energievorm enerzijds kan rekenen op veel bijval (grote toekomst, relatief hoge opbrengsten) is er ook een duidelijk beeld van een *gespreksdilemma*. Ook de voorstanders van windenergie maken zich namelijk in veel gevallen zorgen over de impact van deze molens. De 'twijfel' die zij hierbij tentoonstellen lijkt de tegenstanders niet over de streep te kunnen trekken. Een exemplarische bijdrage luidt als volgt: *'Ik ben voor windturbines op land, maar hier moeten we toch wel voorzichtig zijn. Mensen mogen niet (over) belast worden door schaduwslagen of geluidlast.'* Andere voorbeelden worden aan het lijstje toegevoegd: *'Ook staat het ook afschuwelijk in de omtrek. Neem Flevoland waar de horizon zwaar vervuild is door veel te lage windturbines. Ik zou daar nooit gaan wonen, alleen vanwege die rotmolens.'* Alhoewel het ook anders kan, betoogt deze deelnemer: *'Daarentegen staan in mij directe omgeving (2 km-10 km) 8 (...) turbines met een hoogte van 100 meter masthoogte. Deze staan langs de autosnelweg opgesteld. Ze leveren voor niemand in de omgeving problemen op.'* In een notendop is hiermee de discussie over de voors en tegens van windmolens samengevat, alhoewel opvalt dat de argumenten die door verschillende deelnemers worden genoemd in veel gevallen oplopen tot zeer technische uiteenzettingen.

Uit de Motivaction Research Community (panel van 100 diverse deelnemers):

- + Zonne-energie is voor veel deelnemers (en 50% van de Nederlandse bevolking blijkt uit eerder Motivaction onderzoek uit 2015 – zie referenties) het meest populaire alternatief op energieopwekking uit fossiele brandstoffen. Daarna volgt windenergie. Voordelen zijn volgens de deelnemers dat het goed is voor het milieu en

mogelijkheden biedt om zelf energie op te wekken en minder afhankelijk te zijn. Nadelen die worden genoemd zijn de afhankelijkheid van weersomstandigheden, de hoge investeringskosten en de mogelijke overlast.

- + De meeste deelnemers staan positief tegenover zonnepanelen in hun directe omgeving, op voorwaarde dat ze niet te opvallend zijn ('mooie uitstraling' in plaats van functioneel), en een hoog rendement hebben (efficiënt geplaatst).
- + Windmolens in de directe omgeving zorgen voor meer verdeeldheid. Voor veel deelnemers zijn acceptabel als ze niet afdoen aan de kwaliteit van de omgeving of daar subtiel in worden verwerkt (dus niet in natuur en woonwijken, wel langs snelwegen en op zee), minder geluidshinder opleveren, en niet 'lelijk' zijn.
- + Deelnemers geven aan zelf pas zonnepanelen te overwegen als zij voldoende betrouwbare informatie zouden hebben. Over aanpak, kwaliteit van oplossing, kosten, subsidieregelingen en terugverdientijd. Of aan zouden kunnen sluiten bij een gezamenlijk initiatief.
- + Veel deelnemers van de community zien het als de verantwoordelijkheid van de gemeente om voor de belangen van de omwonende burgers op te komen. Ook in het mogelijk maken van windmolenparken leggen de deelnemers vaak de verantwoordelijkheid bij de gemeente.

Alternatieve vormen van duurzame energie

Tegelijkertijd zien anderen de kans om juist alternatieve manieren van energieopwekking te promoten, zowel centraal als decentraal. Hierbij zien we dat mensen voor- en nadelen noemen van allerlei vormen van energieopwekking, zoals geothermie, het afvangen van CO₂ in kolencentrales, het stoken van biomassa, blauwe energie via golven en het gebruik van waterstof. Bijvoorbeeld als het gaat om de mogelijkheden van energie uit water: *'(...) [Ik denk] aan blauwe energie, golfenergie en getijdenenergie. Hierin wordt nog volop geïnnoveerd. Als Nederland daar actief aan meedoet zijn we in staat om over 15 jaar hiermee in een groot deel van onze energiebehoefte te voorzien.'* Ook de inzet van pelletketels (en hout), eventueel in combinatie met zonneboilers, voor warmtevoorziening is een terugkerend element in de discussie, bijvoorbeeld: *'(...) [Dit kan] verzorgd worden in een centrale opstelling in combinatie met warmtedistributie-netwerken waarbij [...] zoveel als mogelijk gebruik kan worden gemaakt van zonneboiler systemen en waar nodig op biomassa. Als hierbij ook nog eens 10%-25% van het thermische vermogen omgezet kan worden in elektriciteit middels cogeneratie/CHP, hebben we al die windmolens niet nodig.'*

Een belangrijke onderstroom in de discussie op de website van de Energiedialoog is gevormd door de relatief grote hoeveelheid bijdragen over collectieve vormen van duurzame energieopwekking: schone kernenergie en thoriumcentrales. Zo betoogt men

bijvoorbeeld dat de inzet van kernenergie (in hun ogen) ten onrechte niet meegenomen wordt in de politieke en maatschappelijke afwegingen in de energietransitie. Een deel van de bijdragen spitst zich toe op thoriumcentrales. In de ogen van deze deelnemers, is de opwekking van energie met inzet van zon en wind onvoldoende om aan de groeiende vraag naar energie te kunnen voldoen. Bijvoorbeeld: *'De vraag waar we voor staan is: blijven we veel geld pompen in technologieën die uiteindelijk de oplossing niet zullen brengen of gaan we met de grootst mogelijke snelheid nucleaire energieopwekking verder ontwikkelen? (...) Wanneer worden we wakker?'*

Deelnemers wijzen erop dat thoriumcentrales veilige, schone en goedkope energie kunnen leveren. Bijvoorbeeld: *'Er is een veilige en milieuvriendelijke kernenergie in aantocht'. En: 'Dit type reactor is absoluut veilig, produceert een zeer kleine hoeveelheid afval waarvan vrijwel alles [slechts] tientallen tot enkele honderden jaren opslag nodig heeft'. Andere deelnemers dragen tegenargumenten aan, en geven – vaak met behulp van zeer feitelijke en inhoudelijke onderbouwingen – aan waarom deze centrales geen optie zijn. Bijvoorbeeld '(...) Ze zijn nog maar bij [technology readiness] niveau 3/4 en moeten naar niveau 7 voor een werkend product. Dat betekent dat ze nog weinig echt weten over hoe duur het wordt. Kijk eens naar de bouwkosten van de bestaande kerncentrales, die zijn de laatste 20 jaar heel veel duurder geworden. Ik ben daarom zeer sceptisch over de kosten van thoriumcentrales. Ze hebben nog een heel lange weg te gaan. (...)'*

Energiebesparing en vermindering CO₂-uitstoot

Energiebesparing *an sich* is ook door een aantal van de deelnemers geagendeerd; bijvoorbeeld: *'De meest duurzame energie is energie die je bespaart. (...) Ik ben voorstander voor forse verhoging van de elektriciteitsprijzen voor met name de grootverbruikers tot minimaal het huidige kleinverbruikerstarief. Dat zal leiden tot een sterke impuls om te investeren in energiebesparing en eigen opwek van energie.'* Daarnaast is het energieneutraal maken van woningen een veelbesproken thema. Gedeeltelijk zoeken mensen dit in meer decentrale opwekking via bijvoorbeeld zonnepanelen en warmtepompen. Anderzijds gaat het ook om betere isolering. Anderen zien dat nu juist niet gebeuren: *'Wonen zonder energierekening is een utopie. Waar we nu veel (externe) kosten van onze (fossiele) energievoorziening voor woningen buiten beschouwing laten waardoor onze energierekening relatief laag lijkt, zal in de toekomst de kosten van de energievoorziening met name terugkomen in de investering in de [energieneutrale]woningen (...)'*

Ook mobiliteit is een onderwerp van gesprek in de online dialoog. De meesten noemen de elektrische auto als belangrijkste innovatie op dit gebied: *'Elektrische voertuigen is inderdaad de toekomst voor dit land, en de wereld natuurlijk. Bijna een kwart van de CO₂-uitstoot komt van voertuigen in Nederland.'* Ook de waterstofauto wordt genoemd: *'Het stimuleren van elektrisch rijden is natuurlijk belangrijk maar ik zie het toch als tussenstap voor zelfrijdende auto's op waterstofgas en waarom zijn er nog steeds geen auto's met een klein en zeer zuinig waterstofaggregaat dat elektriciteit opwekt om vervolgens de elektromotoren in de wielen aan te drijven, er is nog zoveel winst te behalen op dit terrein.'*

Uit de Motivation Research Community (panel van 100 diverse deelnemers):

- + Veel deelnemers zouden in de toekomst minder snel de auto pakken als andere vervoersalternatieven aantrekkelijk gemaakt zouden worden, door bijvoorbeeld: 1) het openbaar vervoer goedkoper of gratis te maken; 2) het openbaar vervoer gebruiksvriendelijker te maken (goede bereikbaarheid, grote betrouwbaarheid, comfortabel); 3) elektrisch fietsen betaalbaarder te maken (zodat de fiets voor langere afstanden gebruikt kan worden); 4) fietsvoorzieningen te verbeteren (voornamelijk stallingen bij stations); 5) gebruik van de auto onaantrekkelijker te maken (files niet oplossen, te weinig parkeergelegenheid)
- + De deelnemers laten in het algemeen een zeer lage bereidheid zien om hun vervoerkeuze bij vakanties te baseren op de mate van duurzaamheid. Vakanties worden zo belangrijk gevonden dat aspecten als kosten en gemak belangrijker zijn. Men zou een alternatief voor vervoersmiddel of bestemming in kleine mate overwegen bij: 1) betere hogesnelheids-treinverbindingen; 2) goedkopere treintickets; 3) duurdere vliegtickets. Voor een grote groep geldt dat zij alleen niet meer zouden vliegen als zij dit écht niet meer kunnen betalen.

Thema 3

Financiering van

de energietransitie

Financiering van de energietransitie is een derde belangrijk thema in de discussie. Deelnemers bespreken op de website van de dialoog met elkaar hoe kosten en opbrengsten van verduurzaming zich *tot elkaar verhouden*. Of wat het *rendement* zou zijn dat gehaald kan worden met duurzame energie. Het gaat dan over de rol van subsidiestromen, over de financiële opbrengsten voor de consument, en over de rol die marktwerking zou moeten hebben in de verduurzaming van de Nederlandse energievoorziening.

Rekenen aan de kosten van 'oude' en nieuwe energie

Het debat over de kosten van de opwekking van de verschillende energievormen is actief gevoerd. Daar waar sommigen bijvoorbeeld stellen dat zon en wind *de facto* gratis is, zijn anderen het daar niet mee eens. Feiten en opvattingen van deelnemers blijken zeer uiteenlopend. Een aantal deelnemers geeft aan, niet te kunnen inschatten welke cijfers nu wel, en welke cijfers nu niet betrouwbaar zijn. Bijvoorbeeld: *'Ik heb me laten vertellen dat het te verwachten valt dat we meer elektrisch koken, rijden en met warmtepompen [gaan] verwarmen, en dat het 60 miljard euro kost om ons elektriciteitsnet daarop aan te passen.'* De inschatting van alle (bijkomende) kosten van nieuwe (en oude) manieren van energie-opwekking spelen een belangrijke rol in de discussie. Waar we op de korte termijn precies in zouden moeten investeren is voor velen een discussiepunt. Zo zegt een deelnemer bijvoorbeeld: *'We moeten fundamenteel onderzoeken wat goede alternatieve energiebronnen kunnen zijn (...). En in de tussentijd voor onze dagelijkse behoeften doorgaan met de huidige bewezen technieken van energieopwekking.'* Andere deelnemers aan de online discussie benadrukken dat er vaak sprake is van 'manke vergelijkingen'. In hun ogen worden namelijk lang niet alle maatschappelijke kosten goed toegerekend. Een deelnemer betoogt: *'Wat zou er gebeuren als we er systematisch voor zorgen dat conventionele energie drie keer zo duur is als duurzame energie? In het licht van de toegebrachte milieuschade is dat alleszins verdedigbaar voor verantwoorde keuzes. Dan worden investeringen in isolatie en alternatieve verwarmingsbronnen plotseling heel rendabel.'*

Belastingheffing en subsidies

Een van de knoppen waaraan gedraaid zou kunnen worden om tot een duurzame energievoorziening te komen – zo volgt uit de bijdragen van verschillende dialoogdeelnemers – is de belastingheffing. Bijvoorbeeld: *'(...) belasting op conventioneel met compensatie op andere belastingdomeinen lijkt me veel effectiever. Dus omlaag met de BTW, omlaag met de winstbelastingen, omlaag met de inkomsten belasting en zwaar omhoog met de energiebelasting op conventionele energie. En met een belofte dat dat dan zeker 20 jaar zo blijft.'* Een ander gedeeld perspectief is dat *'belasting voor decentraal duurzaam opwekken [...] nu fout [werkt]'*. Een deelnemer laat zien, waar de schoen wringt: *'wie opwekt met zonnepanelen op zijn eigen huis, mag de zonnepanelen als deel van zijn huis zien in box 1. Wie zijn zonnepanelen in een zonneweide heeft staan is ineens een investeerder, terwijl er geen financieel rendement is, maar eigen opwek. [...] Dit soort contraproductieve belastingen [moeten we] niet hebben.'* Een nieuwe vorm van belastingheffing (CO₂-heffing) wordt door een flink aantal deelnemers als mogelijkheid geopperd. Ter illustratie: *'Naast nee tegen tijdelijke oplossingen, zou de overheid CO₂-tax moeten invoeren bij degene die CO₂ [uitstoot]. Zijn dat energiecentrales? Dan betalen zij. Van deze tax kunnen we genoeg windmolens neerzetten en zonnepanelen subsidiëren om in de richting van doelstellingen te komen.'* Een ander terugkerend onderwerp is het verstrekken van meer subsidies voor groene, duurzame energieopwekking. Een deelnemer denkt vrij praktisch: *'Waarom maken ze zonnepanelen niet goedkoper? Er zit nu een importbelasting op om de binnenlandse markt te beschermen. De bedrijven die zonnepanelen aanbieden halen ze ook goedkoop uit China en laten jou de hoofdprijs betalen. Zonnepanelen zijn veel te duur in dit land.'*

De andere kant van de medaille: mogelijke opbrengsten

Investeren in duurzame energie kan ook juist financieel wat opleveren, volgens de dialoog-deelnemers. In de dialoog wordt vooral het voordeel voor de consument uitgelicht, die middels eigen zonnepanelen en goede isolatie uiteindelijk winst kan maken. Zo geeft een deelnemer aan wat hij zelf al doet en wat het hem oplevert: *'Gratis douchen in de zomer, douchewater slechts een paar graden bijverwarmen in lente en najaar: neem zonneboilers (snellere terugverdiensijd dan zonnepanelen!). Nauwelijks kosten aan je elektriciteit [met] zo veel mogelijk zonnepanelen als je dak groot is en (...) lage gasrekening voor verwarming: isoleer je huis (...) en verwarm [met] wandverwarming en een aardwarmtepomp. (...) Het is niet pionieren, het is een invuloefening!'* Andere deelnemers wijzen erop dat – in hun ogen – duurzame energiebronnen wel degelijk rendabel kunnen zijn. De meeste potentie lijkt – volgens deze deelnemers – weggelegd voor wind op zee en golfenergie. Tot slot denkt een paar deelnemers dat investeringen in duurzame energie ook een kans zouden kunnen bieden voor de Nederlandse economie, zoals de bouwsector. Zo betuigt één van hen: *'Er zullen enorme budgetten worden geïnvesteerd in de beoogde windparken op de Noordzee. Dat biedt een kans voor het Nederlands bedrijfsleven in de bouw, operatie en onderhoud van die windparken op zee. Maar dan moet je als Nederlandse overheid wel zorgen (middels de afspraken in de aanbestedingen) dat een aanmerkelijk deel van de benodigde investeringen en bestedingen in Nederland zelf terecht komt.'*

Een apart chapter: al dan niet salderen en vast levertarief

Een flink aantal deelnemers spreekt zich in de discussie op de dialoogwebsite uit over salderen. Bijvoorbeeld: *'De overheid garandeert dat salderen blijft bestaan, voor en achter de meter, omdat het net een openbare weg is. Salderen is geen subsidie (...) want het prijsverschil tussen een taxirit en met je eigen auto is ook geen subsidie.'* Ook voor- en nadelen van de postcoderoosregeling passeren de revue. Verschillende deelnemers spreken zich positief uit over dergelijke regelingen, maar er worden ook nadelen gezien, zoals: *'(...) De leveranciers die burgers ertoe verleiden aan een dergelijke constructie mee te doen, doen dat uit winst oogmerk. (...) Wat is het verdienmodel? De elektriciteit die je inkoopt, de commodity, moet je (...) afnemen. Dat je een deel van die elektriciteit voordelig krijgt vanwege het niet in rekening brengen belasting brengt je in een hoerastemming maar over de commodity zelf kun je niet meer onderhandelen. Je bent een captive customer.'* We kunnen in Nederland een voorbeeld nemen aan andere landen, volgens een deelnemer die wijst op het succes in Duitsland, *'waar door het garanderen van een vast teruglevertarief voor stroom uit zonnepanelen een enorme investeringskracht is vrijgekomen. Bedrijven huren daken van bijvoorbeeld boeren om daar zonnepanelen op te plaatsen (...).'*

Gezamenlijk eigenaarschap

Een aantal deelnemers is van mening dat gezamenlijk eigenaarschap (of coöperaties) van windparken of zonneparken een belangrijke stap in de goede richting van een duurzame energievoorziening zou zijn. Bijvoorbeeld: *'Dat is mijn visie voor windparken, laat stroomverbruikers zelf eigenaar zijn.'* Of: *'Bouw windparken net zoals gemeentes nieuwe woonwijken'*

ken bouwen. De gemeente die een windpark locatie aanwijst, doet dat omdat dat windpark van de eigen inwoners wordt. Die kunnen er kavels deel-windpark kopen, net zoals ze kavels bouwgrond kunnen kopen.' En: 'gun het dus burgers dat ze een eigen kavel deel-windpark kopen, voor eigen gebruik.' En, zo betoogt een aantal deelnemers, de praktijk laat zien dat een dergelijke aanpak prima zou kunnen werken: 'Ten slotte vind ik het verhaal van een dorp in Friesland met eigen windturbine een mooi voorbeeld van eigenaarschap en daardoor liefde voor de dorpsturbine.' Andere deelnemers uiten nu juist hun twijfels hierover: 'Het gaat niet om de eigendom maar om het hoe (en waar) onze behoefte aan elektrisch vermogen in de toekomst wordt gedekt. Deze vermogensbehoefte zal ook nog eens steeds belangrijker worden [...] Het gaat niet meer simpel om "licht en kracht." De moderne maatschappij is door de vele nieuwe toepassingen volledig afhankelijk geworden van deze basisvoorziening.'

Thema 4

Verantwoordelijkheden van verschillende partijen

Een laatste groot terugkerend thema is de *rol van de overheid*. Als deelnemers het in de dialoog over 'de' *overheid* hebben, gaat het vooral over de rol die de overheid op zich zou moeten nemen: samenwerken, stimuleren, verbinden, richting geven en communiceren. Minder prominent in de dialoog is de rol van andere partijen (zoals bedrijven en maatschappelijke organisaties) en van de burger zelf. Alleen in relatie tot ethiek ('hoe verantwoorden we dit aan onze kinderen?') of als consument (kunnen verdienen aan verduurzaming/terugdringen van energiekosten) komt de rol van de burger aan bod in de discussie.

De regisserende overheid

Zoals in de inleiding al werd aangegeven, wordt de dialoog door veel deelnemers aangegrepen om te delen wat zij graag anders zouden zien. Niet alleen na 2023, maar ook in het algemeen. Ook als het gaat om de rol van de overheid. Ten eerste zijn er deelnemers die in het algemeen melden dat ze meer activiteit van de overheid verwachten. Het gaat dan vaak over een sturende- of regierol. Bijvoorbeeld: *‘De overheid moet de energiemarkt [...] goed besturen, als marktmeester, en naast een plicht voor CCS, ook een heffing leggen [voor] CO₂ import. Zoals stroom uit Duitse centrales, of buitenlands staal, of druiven die met het vliegtuig bij ons in de supermarkt belanden.’* Sterker nog: in de ogen van sommige deelnemers aan de online dialoog is de overheid de meest bepalende speler op de energiemarkt. Zij vatten de rol van de overheid als volgt samen: *‘De taak van de overheid is om de continuïteit en de betrouwbaarheid van de elektriciteitsvoorziening in Nederland veilig te stellen.’* Andere deelnemers betogen, dat de overheid vooral over wet- en regelgeving gaat. En juist op dat gebied valt nog wel wat te verbeteren, vinden zij: *‘De oude elektriciteitswet moet vervangen worden door een nieuwe. [...] De oude wet was bedoeld om elke consument te voorzien van stroom uit een centrale, [...] In de nieuwe wet STROOM zou de prosumant een meer prominente plaats krijgen, maar dat is niet terug te zien.’* Ook zien we bijdragen over de overheid met haar mogelijkheden om op internationaal niveau afspraken te maken: *‘Als we op [...] internationaal niveau samenwerken is er meer mogelijk en vermijden we veel problemen die op land of net voor de kust spelen.’*

Er worden concrete voorbeelden genoemd van hoe het niet zou moeten volgens verschillende deelnemers. Zo wordt bijvoorbeeld opgemerkt dat de huidige wetgeving niet ‘ideaal’ zou zijn om tot een duurzame energievoorziening te komen en dat de overheid centralistischer zou mogen optreden: *‘De samenleving heeft een regisserende overheid nodig, in dit geval één die streeft naar duurzaam in plaats van fossiel. [...] De rijksoverheid heeft zich van [de rol] regisseur verplaatst naar facilitator van marktkrachten, dat blijkt niet te werken.’* Daarbij wordt overigens direct de volgende oplossing aangedragen: *‘Begin weer met marktmeester, om te beginnen met een basisprijs voor CO₂, van 100 EUR per ton. En [...] opwek [van] vermogen in principe in eigendom bij de stroomverbruikers zelf, dus art 95a, lid 2 weer terug in Wet STROOM.’* Deze bijdrage laat ook direct zien hoe specifiek de discussie door de schijnbaar hoogbetrokken deelnemers wordt gevoerd.

De wens tot meer politiek en bestuurlijk doorzettingsvermogen wordt door meerdere deelnemers aan de dialoog benoemd. Ter illustratie: *‘De belangrijkste belemmering voor duurzame energieprojecten in Nederland is een gebrek aan politieke en bestuurlijke moed. (Lokale) besturen laten zich [door lokale weerstand] vaak te snel op andere gedachten brengen.’* Om daarna zeker ook de hand in eigen boezem te steken, zoals hier: *‘Het is te gemakkelijk om dit alleen bij de politiek en onze bestuurders te leggen. Want wij kiezen met ons allen die bestuurders. Dus is de eerste stap dat wij laten zien dat wij duurzame energie willen. Natuurlijk gevoed door eerlijke informatievoorziening, zoals de subsidies op fossiele energie en de praktische mogelijkheden om over te schakelen op duurzame bronnen.’*

Uit de Motivaction Research Community (panel van 100 diverse deelnemers):

- + Deelnemers delen over het algemeen het idee dat iedereen in Nederland (burgers, overheid, bedrijfsleven) aan de slag moet om duurzaamheid te bevorderen. Uit de Omnibus blijkt dat 60% van de Nederlanders daarachter staat.
- + De resultaten van de Omnibus laten zien dat 36% van de Nederlanders de overheid ziet als de verantwoordelijke partij om over te stappen naar een duurzame energievoorziening (voortouw te nemen door het goede voorbeeld te geven, toekomstvisie te formuleren en te informeren), 26% ziet dat als taak van het bedrijfsleven (terugdringen van *eigen* uitstoot en vergroten van aandeel duurzame energie in *eigen* gebruik, bevorderen duurzaam reisgedrag) en 6% vindt het vooral een taak voor zichzelf (eerst zelf bijdragen voordat je iets kunt verwachten van anderen).

Oplossingen: de stimulerende en verbindende overheid

Naast kritiek, reiken de deelnemers aan de dialoog ook oplossingen aan. Van wetswijzigingen tot het opnieuw aannemen van rol van marktmeester. Maar ook andere oplossingen passeren de revue, zoals: *'De simpelste sturingsfilosofie is CO₂-uitstoot verplicht voorkomen, stroom uit fossiele energie wordt daardoor duurder, maar dat is nu juist de sturingsfilosofie, die heel effectief is gebleken de afgelopen decennia.'* Anderen geven aan dat bestaande middelen als subsidies prima kunnen blijven werken; bijvoorbeeld: *'In Nederland zijn er genoeg daken waar men zonnepanelen op kwijt kan. Met de juiste wetgeving en financiële ondersteuning kunnen particulieren en de zakelijke tak van Nederland zonnepanelen plaatsen.'* Weer anderen zijn van mening dat de overheidslagen vooral een verbindende rol zouden moeten spelen. Door als overheid samen moet optrekken met het bedrijfsleven en de kennisinstellingen. Bijvoorbeeld: *'Alle kennis, infrastructuur en expertise bij bedrijven, is ruim voorradig om deze handschoen op te kunnen pakken. Op de Noordzee ligt een van de grootste industrieparken van Europa, die gebruikt kan worden voor de installatie van wind, energieopslag, bio-farming of het opslaan van CO₂ in lege gasvoorkomens. Op deze wijze kunnen overheid, kennisindustrie en het bedrijfsleven gezamenlijk, de ambities voor 2050 verwerkelijken.'*

Uit de Motivaction Research Community (panel van 100 diverse deelnemers):

- + De overheid zou volgens de deelnemers het voortouw moeten nemen in het maken van een visie en bijbehorende richtlijnen en verplichtingen, die burgers en bedrijven nodig hebben om de juiste actie te kunnen ondernemen. De problematiek is een landelijke zaak, de overheid heeft afspraken met Europa gemaakt, en heeft de nodige sturingsinstrumenten tot haar beschikking.

- + De overheid zou volgens de deelnemers het goede voorbeeld moeten geven in het toepassen van duurzame energiemaatregelen. Overheidsgebouwen zouden bijvoorbeeld zeer energiezuinig moeten zijn en waar mogelijk zelf energie moeten opwekken.
- + De overheid kan volgens de community deelnemers een faciliterende rol vervullen door subsidies te verstrekken (bijv. voor elektrische auto's) en voorzieningen te verzorgen (bijv. voor oplaadpalen).

Oplossingen: de 'stok' van de overheid

Belastingheffing volgens het adagium 'De vervuiler betaalt' is volgens een aantal deelnemers een probaat middel om de energietransitie mogelijk te maken. Bijvoorbeeld: *'Eigenlijk is het heel simpel: als de politiek het echt wil, moet de overheid stoppen met het heffen van belasting op hernieuwbare energie: btw, accijns, energiebelasting. Ja, dat kost geld en dat geld is te vinden bij de heffingen op niet-hernieuwbare energie.'* Anderen borduren voort op dit thema, zoals: *'De overheid moet zorgen dat over 30 jaar er geen fossiele brandstof meer hoeft te worden gebruikt voor de opwekking van elektrische energie voor industrie, huishoudens en verkeer.'* Een voorbeeld: *'Wat mij betreft mag het ook "de stok" genoemd worden. Voorbeelden zijn: 1. integrale CO₂-heffing: als grote bedrijven als Shell en Unilever erom vragen waar wachten we in Europa op? Elk jaar zonder marktwerking van de CO₂-heffing is weer een verloren jaar. 2. Een WOZ-bijstelling (Rijk) en OZB (Gemeenten) afhankelijk maken van het Label. Als de vier grootbanken Triodos volgen komt daar ook op grote schaal een hypotheekrente bij die afhankelijk is van het label. Ook kan het Rijk overwegen de hypotheekrenteaftrek afhankelijk te maken van het Label.'*

Uit de Motivaction Research Community (panel van 100 diverse deelnemers):

- + Volgens de community moet de overheid de transitie naar duurzame energievoorziening – en het terugdringen van de CO₂-uitstoot – stimuleren door middel van wetten en regelgeving. Men gelooft dat niet alle burgers en bedrijven zullen bijdragen zonder dat 'slecht/tegenwerkend gedrag' gestraft wordt.

Oplossingen: de communicerende overheid

Een aantal deelnemers vraagt aandacht voor de mogelijke kracht van het paradigma van de communicerende overheid. Bijvoorbeeld: *'In de dagelijks praktijk van een Energiecoöperatie merk ik hoe moeilijk je je doelgroep (de 80-90% die minder geïnteresseerd is) bereikt. De overheid zou meer stimulansen moeten bedenken en communiceren.'* En: *'Communiqueer jaarlijks wat een "acceptabele" gemiddelde footprint is per huishouden (CO₂) en maak een*

*app waarop je simpel je eigen footprint kunt uitrekenen. Communiceer ook de gemeentelijke footprint, wat de gemeentelijke doelstelling is en hoe deze jaarlijks naar beneden gaat/moet gaan. Zo creëer je dicht bij huis- gezamenlijke doelstellingen waarmee eenieder zich kan identificeren. Communiceer wanneer welke wijk/straat van het gas af gaat. Dit schetst een kader waarmee men met de vervanging van je cv-ketel door een Warmtepomp (WP) rekening kan houden.’ En dat communicatie niet altijd een ‘tandeloze tijger’ hoeft te zijn, blijkt uit de *naming and shaming*’ aanpak die een andere deelnemer aanbeveelt: ‘Communiqueer de webatlas EnergieinBeeld in plaatselijke en regionale bladen. Daar zie je duidelijk in welke wijken, buurten, straten er “hands on” nodig is. Buurtaanpak werkt daarbij goed al heeft het een lange adem.’*

Uit de Motivaction Research Community (panel van 100 diverse deelnemers):

- + In het algemeen vinden de deelnemers vinden het een taak voor de overheid om het bewustzijn rond de urgentie van de energietransitie in de maatschappij te vergroten, door burgers te informeren. Door middel van lesprogramma’s op scholen, publiekscampagnes, informatie-avonden en ‘evenementen’. Veel deelnemers grijpen nog vaak terug naar oude campagne slogans, zoals ‘een beter milieu begint bij jezelf’ als bewijs dat dergelijke campagnes effectief zijn.
- + Men heeft behoefte aan betrouwbare onafhankelijke informatie en richtlijnen waar zij hun eigen gedrag aan kunnen staven. De overheid zou hierin moeten voorzien. Velen hebben nu geen idee wat ze zouden kunnen doen, welke opties al voldoende uitontwikkeld zijn, en waar ze goede informatie kunnen vinden. Zekerheid dat het voorgenomen gedrag echt zal bijdragen is van groot belang om tot uitvoering te komen.

De rol van de burger (een opvallende afwezige)

Er is relatief maar weinig aandacht geschonken in de dialoogbijdragen voor de eigen verantwoordelijkheid en rol van de burger in de transitie naar een duurzame energievoorziening. Eén van de schaarse voorbeelden waarin dit wel gebeurt gaat over de discrepantie tussen motivatie en mogelijkheden die worden geboden: *‘Het zal wellicht aan mij liggen, maar het lijkt alsof ik overal word tegengewerkt in mijn pogingen om te verduurzamen. (...) Bij mijn bezoek aan diverse autodealers werd ik nog net niet uitgelachen toen ik vroeg naar een elektrische auto. “Ach meneer, da’s toch volkomen oninteressant voor U”. En inderdaad, als particulier was het ook onbetaalbaar. Dus voor het eerst, een auto van de zaak gekocht. 100% elektrische Kia Soul EV. Met een eigen laadpaal op de zaak en eentje thuis.’* Dezelfde deelnemer is ook al vroeg in zonnepanelen gestapt: *‘Nu laad ik bij thuiskomst met mijn zonnepanelen. 39 stuks, gekocht voor de hoofdprijs [...] Maar goed, je wil een bijdrage leveren aan het klimaat.’* Maar beloftes werden niet gehouden: *‘De belofte was toen, dat je meer geld zou beuren voor je “groene stroom” als dat je moest betalen*

voor grijs. Dat duurde maar 2 jaar en toen besloot men om te gaan salderen. De belofte werd dus niet nagekomen.' In het verlengde daarvan spreken meerdere deelnemers over de 'loze beloften' die ook vandaag nog door partijen worden gemaakt als het gaat om duurzame oplossingen.

Maar ook wordt geopperd dat iedere Nederlander een eigen verantwoordelijkheid heeft. Zo stelt een deelnemer dat iedereen altijd eigen keuzes kan maken: *'Willen we klimaatdoelen halen, [...] is het niet gewoon een smoes om die extra vliegvakantie te doen in plaats van maar eens een jaar over te slaan en zonnepanelen aan te schaffen?'* Een visie die ook wel bij sommige andere deelnemers te beluisteren is: *'Elke stap vooruit in energie- en grondstofbesparing wordt steeds ingehaald door ons losbandige consumentisme. Zuinigere auto's worden groter, maar we rijden meer. Vliegtuigreizen worden schoner, maar we vliegen meer. Mobieltjes en tv's hebben we altijd aan staan, enzovoort, enzovoort. Er is dus iets anders nodig. We zullen ons moeten realiseren dat we anders zullen moeten gaan leven.'*

Uit de Motivaction Research Community (panel van 100 diverse deelnemers):

- + De deelnemers verwachten minder en simpelere maatregelen te moeten nemen dan daadwerkelijk nodig zal zijn om de CO₂- en energiedoelstellingen te behalen, zo blijkt uit de reacties. Een grote groep beschouwt iemand die de verwarming altijd een graadje lager heeft, soms de auto laat staan en het afval scheidt al als een 'zeer duurzaam persoon'.
- + De 6% van de Nederlanders (kwantitatief Omnibus-onderzoek) die vindt dat de transitie naar duurzame energie begint bij henzelf, verwacht dat met gemakkelijke, simpele maatregelen veel resultaat geboekt kan worden. Zij verwachten dat een dergelijke gedragsverandering in de maatschappij ook van grote invloed zal zijn op gedrag van bedrijfsleven en overheid.
- + Veel deelnemers geven aan dat het voor burgers wenselijk is om bij te dragen aan de energietransitie, maar dat het volgens hen geen verplichting is. Uit eerder onderzoek blijkt dat een meerderheid van de Nederlandse bevolking bereid is een bijdrage te leveren (zie *'Energievoorziening 2015-2050: publieksonderzoek naar draagvlak voor verduurzaming van energie'* – Motivaction, 2016).
- + Deelnemers zien drie manieren waarop zij zelf kunnen bijdragen aan een duurzamer Nederland: 1) simpele besparingen door energiezuinig gedrag in wonen, voeding en verkeer; 2) persoonlijk investeren in duurzame energietechnologie in en om het huis; 3) steunen van duurzame initiatieven rond energieopwekking om het gezamenlijk financieel interessant te maken.

Synthese

Uit deze online dialoog blijkt dat *'meedenkers'* zeker *aanwezig* zijn, als het gaat om de transitie van fossiele naar duurzame energie. Het gaat om mensen die kansen zien, risico's hebben berekend, een steentje bij willen dragen, zorgen hebben, gehoord willen worden, initiatieven zoeken om bij aan te sluiten, en vaak veel feitelijke en inhoudelijke kennis hebben. De meningen en inzichten binnen de vier verschillende thema's in dit rapport zijn zeer divers, maar we zien zeker een aantal terugkerende wensen en behoeften uit de dialoogbijdragen naar voren komen als het gaat om de stappen naar een duurzame energievoorziening. Deze synthese beschrijft een aantal aandachtspunten die als een rode draad door het *verhaal* van de online dialoog lopen en in vele bijdragen terugkomen.

Verbinding door een inspirerend toekomstverhaal

Het lijkt erop – binnen de reikwijdte van de dialoog – dat de overstap naar een duurzame energievoorziening in Nederland *breed* wordt gedragen. Maar onder een groot aantal voorwaarden. Zowel wat minder betrokken als hoger betrokken burgers en professionals staan open voor een leidend, positief, inspirerend ‘energieverhaal’ richting de toekomst waar zij zichzelf en hun eigen acties aan kunnen relateren. Deelnemers noemen terloops in meerdere gevallen dat zij het inzicht in zowel kleinschalige als grootschalige vooruitgang – waarbij nieuwe collectieve duurzame energieoplossingen een rol spelen – momenteel niet hebben. En dat dergelijk inzicht in en meedoen aan vooruitgang motiveert, inspireert en trots maakt.

Laagdrempelige en eenduidige informatievoorziening

In veel discussies komt terug dat men twijfelt over de juistheid van de beschikbare informatie, de betrouwbaarheid van verschillende bronnen. Een mogelijke oplossing die binnen dat kader wordt geopperd is een *centraal loket* voor betrouwbare en onafhankelijke informatie en aanbevelingen over mogelijke maatregelen die men (in en om het huis/bedrijf) kan treffen. De overheid zou die bekendheid en toegankelijkheid volgens dialoogdeelnemers kunnen vergroten. En ook de minder betrokken burger naar deze loketten leiden.

Esthetiek en creativiteit hoog ik het vaandel Uit de opbrengsten van Opvallend is dat een groot deel van de weerstand rond windmolens en zonnepanelen die binnen de online dialoog wordt geuit ontstaat doordat de installaties er technisch en functioneel uitzien. Deelnemers vinden het in *esthetisch* opzicht niet fraai dat zulke technische installaties in natuurlijke of belangrijke cultuurhistorische omgevingen worden geplaatst. ‘Mooie’ creatieve oplossingen – zoals de verwerking van zonnepanelen in glas, rondere en kleinere vormen van windmolens en windmolens met een historisch Nederlands uiterlijk – ontvangen meer positieve beoordelingen van deelnemers.

Zichtbaarheid in omgeving

Veel deelnemers aan de dialoog via de website en de Research Community stellen vast dat de ‘gemiddelde Nederlander’ nauwelijks voeling heeft bij wat er allemaal gebeurt in het kader van de energietransitie. Zij hebben het gevoel zelf verantwoordelijk te zijn voor het vinden van creatieve duurzame oplossingen, en hebben nog maar weinig zicht op bestaande duurzame infrastructuur waar ze bij aan kunnen sluiten. Men zegt bijvoorbeeld meer gemotiveerd te zijn om te investeren in een duurzame oplossing als zij bewijs van effectiviteit om zich heen zien. Vanuit de centrale overheid kan aan die zichtbaarheid worden bijgedragen, zo noemt men.

Vertaalslag tussen kleine en grote schaal

De *vertaalslag* (en het slaan van bruggen) tussen het grote duurzaamheidsverhaal en individuele acties in de lokale context is voor velen moeilijk te maken, zo blijkt uit vele bijdragen aan de dialoog. Burgerinitiatieven, zoals energiecoöperaties, bieden soms

creatieve oplossingen die dichtbij de belevingswereld van inwoners staan. We zien in de online dialoog en de Research Community terug dat verschillende deelnemers zich aan zouden willen sluiten bij dergelijke initiatieven, of interesse zouden hebben dat te doen, als ze weten dat die mogelijkheid bestaat. Maar de meerderheid weet hun weg naar die initiatieven nog niet te vinden en ziet daar ook geen reden toe. De zichtbaarheid en de koppeling van al die kleine initiatieven aan het grotere energieverhaal ontbreken. Uit de dialoog blijkt dat men verwacht hier vanuit de overheid hulpmiddelen voor aangereikt te krijgen.

De jeugd is de toekomst

Vele deelnemers benadrukken in hun bijdragen aan de dialoog dat de sleutel ligt bij de *jeugd* van nu: de beïnvloeders van de toekomst. Als we doelen in 2050 willen halen, zullen degenen die nu opgroeien het vanzelfsprekend moeten vinden om onze energievoorziening op een duurzame manier in te richten. Als duurzaamheid van jongs af aan de juiste aandacht krijgt, zo zien we vaak in de bijdragen terug, zou dat een grote verandering voor de toekomst kunnen opleveren.

Bijlage 1

Methodologische verantwoording

De basis van dit rapport wordt gevormd door een kwalitatieve analyse van alle online bijdragen aan de Energiedialoog (zoals in de inleiding is beschreven). Er is in die zin dus sprake van 'online veldwerk'. We analyseren woorden en zinnen, die aangereikt zijn door de deelnemers aan de dialoog. Aan de hand van hun geschetste beelden, hebben drie onderzoekers van EMMA gepoogd te achterhalen, te interpreteren en (zo goed mogelijk) te verklaren hoe 'de' werkelijkheid rond de energietransitie volgens de deelnemers in elkaar zit. De inzichten zijn naast de opbrengsten uit de Research Community van Motivaction gelegd.

Dit rapport analyseert welke verhalen verteld worden, welke verhalen *vaak* verteld worden, en welke wat minder. Feitelijk betreft deze rapportage dus een optelsom van de werkelijkheden van alle deelnemers aan de online dialoog. Voorafgaand aan de kwalitatieve analyse voerden we een kwantitatieve analyse uit. De gezette stappen leggen we hier uit, en we lichten de theoretische uitgangspunten toe.

Methoden: kwantitatief en kwalitatief

Voor een eerste inhoudelijke analyse van de berichten op Twitter, hebben we (vanwege de grote aantallen) door software laten bepalen welke onderwerpen en woordcombinaties het meest besproken zijn. Tweets lenen zich inhoudelijk goed voor een dergelijke analyse. Zij vormen een in tekstvorm en tekstgrootte homogeen corpus, dat door software goed te vergelijken en te 'behappen' is.

Allereerst hebben we de duizenden tweets dus onderworpen aan een kwantitatieve analyse. Deze hebben we uitgevoerd met Wordstat – gespecialiseerde software waarmee we kunnen zoeken naar patronen in teksten. Wordstat wees uit welke 300 woorden de hoogste 'TF-IDF'-score hebben. Dit staat voor 'Term Frequency' maal 'Inverse Document Frequency'. Kort gezegd geeft dit weer hoe vaak een term voorkomt binnen het gehele corpus. Woorden die veel voorkomen krijgen een hoge score. Van de 300 woorden met de hoogste score hebben we laten uitrekenen welke van die woorden vaak samen in combinatie voorkomen (van twee tot vijf woorden, zoals 'duurzame energie' of 'Energiedialoog is van start gegaan'). Ook die combinaties kunnen worden gesorteerd op basis van TF-IDF-score. De bijdragen op de website zijn op dezelfde wijze in Wordstat geanalyseerd. Dit levert een totale 'ranglijst' op van belangrijke woordcombinaties, die een indicatie geven van de besproken onderwerpen. Deze ranglijsten zijn op te vragen bij de onderzoekers.

Voor de door deelnemers geüploade documenten hebben we geen gebruik gemaakt van een kwantitatieve analyse zoals hierboven beschreven, vanwege de (potentiële) ruis die dit kan opleveren. De aard, omvang en structuur van deze documenten verschilt namelijk te veel ten opzichte van elkaar: de inhoud van één groot document zou kleinere documenten

gemakkelijk kunnen overschaduwen.

Het doel van de Motivaction Research Community was om meer inzicht genereren in de houding van Nederlandse burgers ten aanzien van duurzame oplossingen, hun eigen rol daarin en hun mening over de berichtgeving over het thema duurzame energie. De resultaten (zoals beschreven in de Eindrapportage van de Energie Community – Motivaction, 2016) leveren inhoudelijk waardevolle aanvullende inzichten op de online dialoog via de website en sociale media. Deze zijn dan ook op een kwalitatieve manier met elkaar verweven in deze rapportage.

Op basis van de Wordstat analyse is een eerste poging gedaan de belangrijkste thema's en verhaallijnen te destilleren. De analyse is vervolgens kwalitatief ingestoken. We hebben de berichten uit de vijf bronnen (website, Twitter, Facebook, documenten, Research Community) allereerst oriënterend gelezen, om ook op deze manier de belangrijkste thema's en onderwerpen te identificeren. Deze hebben we vergeleken met de resultaten van de kwantitatieve analyse, evenals met de samenvattende rapportages die we drie keer per week hebben gemaakt terwijl de dialoog liep.

Theoretische onderbouwing

Door wie en wat laat EMMA zich in theoretisch opzicht leiden, daar waar het om kwalitatief onderzoek gaat? EMMA verricht onderzoek op het snijvlak van 'critical theory' en 'postmodern onderzoek', waarin het onderzoek-accent nadrukkelijk ligt op contextualiteit. Stanley Deetz (2000) vormt daarbij een bron van theoretische inspiratie. Deetz: "[...] *understandings and procedures [are unmasked] [...] in a deconstructive process [...] to allow organizational activities to be given multiple and conflicting descriptions within particular sites.*"

De theoretische opvattingen van Deetz 'werken' goed om de activiteiten en opvattingen van actoren, processen en organisaties te beschrijven in onze hedendaagse (versplinterde) samenleving, waar een bijna absolute subjectiviteit als het ware een bestaanszekerheid is geworden. Waarbij we de werkelijkheden rond ieder issue (en dus ook een breed thema als de Energietransitie) zien als resultanten van historische en sociaal geconstrueerde verhalen: als "*social historical creations*".

Deze manier van kijken en onderzoeken betekent wat voor de manier waarop EMMA dit rapport presenteert. EMMA hecht aan de 'eigen' taal van betrokkenen, en zoekt naar beelden en veronderstellingen, die door taal met elkaar gedeeld worden. Die preoccupatie met taal als construerende kracht, heeft tot gevolg dat we in de verslaglegging ervoor kiezen om zo dicht mogelijk op de huid te blijven van het gesproken, dan wel geschreven woord. Daarom hebben we een voorliefde voor kwalitatief veldwerk: in dit geval in de vorm van (vooral) een kwalitatieve analyse van alle vormen van door deelnemers 'geproduceerde' uitingen. Daaruit destilleren we beelden, maar signaleren ook 'gaten' in betogen en constructies. Bewust citeren we uitvoeriger (het ruimhartig weergeven van door deelnemers gedane uitspraken) en kiezen we er minder vaak voor om deze uitspraken te parafraseren.

seren. Dat geeft, in onze ogen, de lezer meer houvast om te 'controleren' hoe het betreffende citaat in zijn/haar beeld van de werkelijkheid past.

Easterby-Smith, Thorpe en Lowe (2004) onderbouwen deze aanpak: [...] *"the verbal medium is crucial to understanding behaviour within organizations, and hence the researchers should pay particular attention to collecting stories about what takes place. This may involve participant observation, or simply asking people for the stories that they have heard about particular events. In essence, the method relies on literary theory (...) and hence both the position of the narrator and the role of the analyst are very important."* Als onderzoekers maken we dan ook zoveel mogelijk gebruik van deze *narratives* van de betrokkenen.

Daarnaast maken we gebruik van een aantal inzichten, die passen in een sociaal-constructivistisch onderzoeksperspectief. Easterby-Smith, Thorpe en Lowe (2004) bieden een aantal methodologische uitgangspunten waaraan dit type onderzoek moet voldoen: allereerst stellen ze dat *"human interests are the main driver, [...] explanations aim to increase general understanding of the situation; research progresses through gathering rich data from which ideas are induced."* Zij stellen bovendien vast dat concepten *"should incorporate stakeholder perspectives"*, terwijl de analyse verslag doet van de *"complexity of 'whole' situations."* De gang van het bijzondere naar het algemene gebeurt aan de hand van *"theoretical abstraction"*; de werkelijkheid wordt gerepresenteerd aan de hand van een mix van *"small numbers of cases chosen for specific reasons."*

In deze rapportage maken we gebruik van online bronmateriaal. We beschouwen deze data feitelijk als *"ethnographic [...] engagement with events as they happen in the field"* (Hine, 2000). De te analyseren media zijn ingericht om te discussiëren: onder iedere bijdrage is een reactie-veld zichtbaar, net als de eerdere reacties van deelnemers. Dat biedt context aan de taal van de betrokkenen.

Om uiteindelijk deze complexe schetsen van 'werkelijkheid' te representeren maken we onder meer gebruik van het distributiemodel van Rodseth (1998). Rodseth stelt, dat een specifieke context wordt gekenschetst door *"groepen van betekenissen (ongeacht professie, status, plek of verleden)"*. Deze groepen van betekenissen worden gevormd door, of op basis van lokale interacties, die tussen mensen plaatsvinden, waarbij taal het middel is om *meaning* tot stand te brengen. Op deze manier ontstaat een (tijdelijke) *"population of meanings"* waarin zoveel mogelijk recht gedaan wordt aan de interactie tussen individuen, die weliswaar lang niet altijd even machtig of mondig zijn, maar desondanks met elkaar 'meaning' maken. 'Context' construeert als het ware haar 'eigen' zingeving. Dit onderzoeksrapport biedt een overzicht van de meest dominante *population of meanings* die op dit moment rond de Energiedialoog geconstrueerd zijn.

Navolgbaarheid en kwaliteitscriteria

Dit onderzoek is consistent en empirisch onderbouwd:

- + Databronnen hebben we (navolgbaar en controleerbaar) geïnventariseerd;
- + Alle oorspronkelijke data zijn opgeslagen in aparte databestanden;

- + Alle content is kwalitatief *getagd en vergeleken met de uitkomsten van de kwantitatieve analyse*
- + Het getranscribeerde materiaal is in de tekst geanonimiseerd;
- + Deze onderzoeksopzet is met de andere onderzoekers gespiegeld (triangulatie);
- + In de (interne) projectadministratie zijn de belangrijke onderzoekstappen gedocumenteerd.

Externe Validiteit

Dit onderzoek is niet generaliseerbaar: de situatie (qua omslag en aandachtsgebied) rond deze Energiedialoog is – uiteraard – dusdanig specialistisch en specifiek van aard, dat het nauwelijks te generaliseren valt. De resultaten weerspiegelen een diversiteit aan verhalen rond de transitie naar een duurzame energievoorziening in 2050, maar zijn niet volledig of representatief voor de meningen en ideeën van grotere groepen, zoals ‘de Nederlanders’.

Bijlage 2

Relevante literatuur

Theoretische onderbouwing onderzoeksmethode Energiedialoog

S. Deetz (2000), 'Describing Differences in Approaches to Organization Science' in: Peter J. Frost, A.Y. Lewin, R.L. Daft (eds), *Talking about Organization Sciences*, (London, Thousand Oaks), p. 136.

M. Easterby-Smith, Thorpe, R. & Lowe, A. (2004), *Management Research, an introduction*, (London, Thousand Oaks, New Delhi), p. 50.

C. Hine (2000), *Virtual Ethnography*, (London, Thousand Oaks, New Delhi), p. 21.

L. Rodseth (1998), 'Distributive models of Culture' in: *American Antropologist*, vol. 100, no. 1., American Antropologist Association, pp. 55 – 57.

Relevante Motivaction publicaties

"Energie community – Deelrapportages 1-6 en Eindrapportage" (2016) Motivaction – rechten bij Ministerie van Economische Zaken

"Beleving Windparken Hollandse Kust: Onderzoek onder Nederlandse en Duitse kusttoeristen" Rijksdienst voor Ondernemend Nederland (2016) Motivaction – openbaar rapport

"Invulling Energiedialoog" Ministerie van Economische Zaken (2016) Motivaction – rechten bij Ministerie van Economische Zaken

"Energievoorziening 2015-2050: publieksonderzoek naar draagvlak voor verduurzaming van energie" Ministerie van Economische Zaken (2016) Motivaction – rechten bij Ministerie van Economische Zaken

"Burgers komen in beweging voor energie: segmentatie ten aanzien van technologische energie-innovaties" Rijksdienst voor Ondernemend Nederland (2015) Motivaction – openbaar paper

"STEM: Burgers komen in beweging voor energie: Focus op de doelgroep voor optimalisering beleid en communicatie" Rijksdienst voor Ondernemend Nederland (2015) Motivaction – openbaar rapport

"Energiebesparing onder woningeigenaren: Isolatie en nul-op-de-meterwoningen" Rijksdienst voor Ondernemend Nederland en TKI Energo (2016) Motivaction – rechten bij Rijksdienst voor Ondernemend Nederland en TKI Energo

"Vijf tinten groen: input voor effectieve duurzaamheidsstrategieën" Motivaction (2013) – openbaar paper

EXPERTS IN MEDIA EN MAATSCHAPPIJ

EMMA biedt oplossingen voor actuele
maatschappelijke vraagstukken van
overheden, ngo's, bedrijven en burgers.
Analyse, strategie en uitvoering. Op het
snijvlak van beleid, communicatie en
organisatie.

EMMA: Experts in Media en Maatschappij

Wijnhaven 88

2511 GA Den Haag

E-mail: info@emma.nl

Telefoon: 070 - 87 00 460